

ner man undtagelsesvis omtalen af det nordiske historikermøde i Jyväskylä 1981, hvis rapporter (der altid er svære at finde bibliografiske data til) tænkeligt ville have fået ham til at moderere sin klassiske »skolehistoriske« kritik af det elendige skolevæsen (der heller ikke den gang hindrede et ekspanderende bogmarked). Blandt de ærgreligere fejl skal anføres s. 241, hvor der skelnes mellem Hannover og Braunschweig-Lüneburg (antagelig influeret af de altid så isolationistiske englændere?). Strengt taget kunne alle welfiske fyrster kalde sig hertuger af Braunschweig-Lüneburg, og de her nævnte linier er vel dem, vi normalt benævner Celle og Lüneburg (hvilken sidste efter opnåelsen af kurhatten siden går under betegnelsen Hannover).

Kortmaterialet er langt fra vellykket: Johs. Mejers kort (s. 13) er i mit eksemplar helt maltrakteret, og selv hele to kort over hertugdømmerne (s. 40f.) formår ikke at anføre de sønderborgske liniers holstenske besiddelser (Plön m.m.). Skulle man resigneret have nøjedes med at henvise til Gads atlas?

Man kan næppe med rimelighed anke over, at navne konsekvent følger Dansk Biografisk Leksikon, der da også nu i 3. udgave er begyndt at overtage Adelsårbogens langt bedre stavemåder; dog endnu kun tøvende, hvorfor der ikke skelnes mellem (det holstenske) Sested og (det vendsysselske) Sehested. Men når det følger (s. 293f.) siges, at (den 1740 afdøde) Christian Sehested tilhørte »en helt anden gren af slægten« (dvs. end de tidligere anførte, bl.a. kansleren Christen Thomsen m.fl.), gad jeg vidst, hvad Adelsårbogens redaktør vil sige til denne betise!

Men skal man gabe så vidt, springer der nemt noget i farten. Vi andre skal være glade for, at dette overordentlig nyttige håndbogsværk nu er nær sin fuldendelse, og at Knud Jespersen har

ydet dette bestemt ikke uvæsentlige bidrag dertil.

Troels Dahlerup

Die dänische Reformation vor ihrem internationalen Hintergrund. The Danish Reformation against its International Background. Herausgegeben von Leif Grane und Kai Hørby. (Vandenhoeck & Ruprecht, 1990). 288 s., 88 DM.

I anledning af 450-året for den danske reformation blev der i efteråret 1986 holdt et reformationshistorisk symposium i København. Symposiet var lagt internationalt an, en række kendte udenlandske forskere var inviteret til at tale om forskellige aspekter af den almene reformationshistorie, og også de danske forskeres foredrag om den hjemlige reformationshistorie blev holdt på enten engelsk eller tysk. Formålet med reformationssymposiet var at gøre den udenlandske forskning mere opmærksom på den danske reformationshistorie ved at formidle forskning herom på internationalt tilgængelige sprog, og omvendt at virke befrugtende på den »indtil nu alt for isolerede danske reformationsforskning« igennem komparative studier.

Foredragene fra symposiet er nu blevet til en bog med 15 artikler, grupperet i seks grupper under overskrifterne: »Humanism and the Reformation«, »The Position of the Princes«, »Cities and Reform«, »Learning and Education«, »Popular Reception of Reformation Preaching« og »Ecclesiastical Discipline after the Reformation«. I hver gruppe lægges der ud med et udenlandsk bidrag, der så følges af et eller to danske. Det ligger således ikke blot i bogens titel, men også i selve dens opbygning, at de udenlandske bidrag har til opgave at skitsere en gene-

rel baggrund for den danske reformation, mens de danske bidrag skal forsøge at betragte vor egen reformationshistorie i sin internationale sammenhæng, i stedet for at se den som et isoleret fænomen.

De udenlandske bidrag er alle af høj kvalitet – som læser mærker man virkelig, at man her er i selskab med reformationshistoriens elite. Der er tale om velskrevne og veldokumenterede artikler, som fører læseren a jour med den nyeste litteratur og de nyeste diskussioner i den internationale reformationsforskning. For en anmeldelse i nærværende tidsskrift er det ikke relevant at gå nærmere ind på de udenlandske bidrag, men nogle enkelte skal dog nævnes – også for at formidle bare et lille indtryk af, hvad bogen byder på af generel reformationshistorie. Den originale engelske reformationshistoriker *Robert W. Scribner* står for en tankevækkende diskussion af to af de reformationsbegreber, der har været mest populære i den nyere forskning, »Urban Reformation« og »Gemeindereformation«. En mere klassisk kildestudie leverer tysk reformationsforsknings grand old man *Bernd Moeller* i sin elegante artikel om »Das Berühmtwerden Luthers«, der undersøger udbredelsen af Luthers skrifter i de første to år efter reformatorens offentlige fremtræden med afladstesen i efteråret 1517. Og *Agostino Borromeo* giver en særdeles instruktiv gennemgang af det tridentinske reformprogram, dets gennemførelse og dets resultater, serveret med suverænt overblik af en forsker, der ikke blot kender til forholdene i sit eget land, Italien, men også i resten af det katolske Europa.

Enkelte af de udenlandske artikler nævner – næsten pligtskyldigt – danske forhold i sidebemærkninger, men ellers kan man ikke sige, at de udenlandske reformationsforskere har taget noget

specielt hensyn til den sammenhæng, hvori deres bidrag indgår. At se den danske reformation på international baggrund, at tage tråden op fra de udenlandske bidrag, så det tilsigtede spændingsforhold mellem de udenlandske og de danske indlæg kommer frem, bliver da de danske forskeres opgave.

I sammenligning med de udenlandske bidrag er kvaliteten af de danske forskeres artikler noget mere svingende. Her er lidt af hvert, fra nye detailstudier over gode oversigter til sammenfatninger af artikler eller bøger, der allerede foreligger på dansk. Et par decideret svage bidrag er der desværre også. *Kai Hørby* skuffer således med sin »Humanist Profiles in the Danish Reform Movement«, en underligt uprofileret artikel med en konklusion så vag, at den nærmest må betegnes som intetsigende. Og *Alex Wittendorffs* »Popular Mentalities and the Danish Reformation« er et rent ud sagt håbløst forsøg på at se den danske reformation fra bøndernes synsvinkel – et forsøg, der nødvendigvis må ende i en række løse påstande, eftersom der stilles spørgsmål, som vi intet kildegrundlag har for at besvare: Hvorledes »oplevede bønderne deres situation«? Og hvad betød reformationen i relation hertil?

I kategorien af detailstudier mærker man sig først *Olaf Pedersens* »Poul Helgesen Confronts Astrology«, en særdeles interessant artikel, der viser, at Poul Helgesen var modstander af astrologi og forberedte et opgør med den. Den internationale baggrund, som netop Olaf Pedersen bedre end nogen anden er i stand til at opridse, er den gamle strid mellem først den jødiske og siden den kristne religion på den ene side og astrologien på den anden side. Denne strid verserer stadig på reformationstiden, og nogle reformatorer, f.eks. Melanchthon, er ikke modstandere af astrologi. Olaf Pedersen sandsynliggør,

at Poul Helgesen forbereder sit angreb, fordi han netop kobler reformation og astrologi sammen; sammenknytningspunktet kan have været spørgsmålet om determinisme eller ej, jf. Luthers diskussion med Erasmus om den træl-bundne vilje.

Også *Ninna Jørgensen* fremlægger resultaterne af en punktundersøgelse i den danske reformations historie. Hendes artikel »Zu welchem Zweck haben die dänischen Reformatoren das Druckmedium benutzt? Tendenzen in der Annahme und Verbreitung deutscher evangelischer Literatur in der frühen dänischen Reformationsbewegung« tager tråden op fra Bernd Moellers artikel og undersøger et enkelt aspekt af den reformatoriske trykkeri-virksomhed i Danmark fra dens første begyndelse i 1528 til Frederik I.s død i 1533, nemlig udgivelsen af oversatte reformatoriske skrifter. Helt i modsætning til den gængse opfattelse viser det sig, at satirer og stridsskrifter snarest er undtagelser fra reglen. Af de 24 oversættelser af udenlandsk reformatorisk litteratur, vi kender fra perioden, er de 22 således af hovedsageligt kateketisk og opbyggelig art, mens kun 2 har polemisk karakter. I tilslutning hertil gør *Ninna Jørgensen* opmærksom på, at også når man ser på hele det publicerede materiale, altså inklusive de danske reformatorers egne skrifter, er den polemiske litteratur noget, der kommer i anden række, efter evangeliet. Det ser altså ud til, at for de danske reformatorer selv lå hovedvægten så afgjort på det opbyggelige og konstruktive, frem for på det nedbrydende og destruktive – mens dansk reformationsforskning hidtil har lagt vægten stik modsat og derfor trænger til en revision af sine anskuelser.

Leif Granes artikel »Teaching the People – the Education of the Clergy and the Instruction of the People in the

Danish Reformation Church« kan betragtes som et første forsøg på at strukturere det omfattende felt uddannelse og lærdom i den danske reformationskirke. På de delområder, hvor der allerede findes eksisterende forskning, f.eks. med hensyn til universitetsstudier og latinskolen, har *Grane* kunnet komme ind på, hvad man faktisk opnåede, mens han på felter som gejstlighedens uddannelse, katekiseringen af befolkningen og værnet om den rette doktrin har måttet nøjes med at afdække, via lovgivningen, synodalbeslutninger og lignende normative akter, hvad man tilstræbte at opnå. Egentlige studier i den folkelige gennemslagskraft af de bestræbelser, der fandtes, mangler – som *Grane* selv gør opmærksom på – totalt. Det helt fundamentale spørgsmål om, i hvilken udstrækning man faktisk fik den store brede befolkning til at tilegne sig den nye tro, ligger derfor som en opgave for fremtidig forskning.

En tilsvarende oversigt for det kirkeretslige område giver *Troels Dahlerups* artikel »Sin, Crime, Punishment and Absolution. The Disciplinary System of the Danish Church in the Reformation Century«. Da den kun er en kortere engelsk version af en artikel, der samtidig er udkommet på dansk i en anden antologi, vil danske læsere dog nok foretrække at gå til den mere udførlige version på deres eget sprog (i *Reformationens konsolidering i de nordiska länderna 1540-1610*, red. Ingmar Brohed, Universitetsforlaget, Oslo 1990).

Selv om *Ole Peter Grells* og *Martin Schwarz Laustens* artikler står adskilt fra hinanden i to forskellige grupper, supplerer de hinanden på det nydeligste. I *Ole Peter Grells* »The Emergence of Two Cities: The Reformation in Malmö and Copenhagen« får læseren besked om den danske reformationsbevægelse indtil begyndelsen af 1530'erne, idet artiklen fortæller Malmö's og

Københavns reformationshistorie, her med hovedvægten på årsagerne til de forskellige forløb, som reformationen får i de to byer. I *Martin Schwarz Laustens* artikel »Weltliche Obrigkeit und Kirche bei König Christian III. von Dänemark (1536-1559). Hintergründe und Folgen« gøres tilsvarende rede for selve reformationens officielle indførelse i Danmark. Læst i forlængelse af hinanden vil de to artikler således være særdeles velegnede til at give den udenlandske læser besked om selve begivenhedsforløbet i den danske reformationshistorie. For den danske læser vil det imidlertid være mere naturligt at gå direkte til de to forskeres mere udførlige arbejder på dansk, som artiklerne her kan betragtes som sammenfatninger af.

Ninna Jørgensen spiller kvikt den bold videre, som Bernd Moeller har bragt på banen, men det er faktisk undtagelsen i denne bog. Som helhed må nok siges, at det ikke er lykkedes at gennemføre hovedideen med bogen. Det spændingsforhold mellem de udenlandske og de danske bidrag, der kunne være med til at give nye impulser til den fortsatte udforskning af den danske reformation, kommer ikke rigtig i stand. Bogen består af en række artikler om udenlandsk reformationshistorie, der stort set ikke behandler eller tager hensyn til danske forhold, og en række artikler om dansk reformationshistorie, der for hovedpartens vedkommende desværre er en slående illustration af udgiverens indledende bemærkning om den alt for isolerede danske reformationsforskning. Alt for mange af de danske bidrag udmærker sig netop ved at se bort fra den internationale baggrund, ved ikke at afprøve hypoteser fra udenlandsk reformationsforskning på dansk materiale, ved ikke at anlægge komparative betragtninger, henviser til udenlandske paralleller eller inddrage udenlandsk litteratur.

I forlængelse af disse bemærkninger må det være på sin plads at udtrykke forundring over, at den symposieplanlæggende gruppe i sin tid totalt ignorerede hele den udenrigs- og religionspolitiske side af reformationshistorien, som ellers netop frembyder et skæringspunkt mellem det danske og det internationale. I en sådan sammenhæng kunne man f.eks. have bedt en udenlandsk forsker give en vurdering af den danske reformations betydning på europæisk plan, og man kunne måske også have rådet bod på den mangel ved den foreliggende bog, at der stort set ikke findes et ord om de andre nordiske lande – som om de ikke også var en del af den internationale baggrund for den danske reformation.

De fremførte kritiske bemærkninger skal ikke tages som udtryk for, at der er kommet en dårlig bog ud af foredragene fra det reformationshistoriske symposium i 1986. Bogen har faktisk noget at byde på – om end nok især i relation til det internationale publikum, der vel også er den primære målgruppe. De danske bidrag vil være velegnede til at give udenlandske læsere en up-to-date viden om den danske reformationshistorie og et førstehåndsindtryk af det arbejde med dens udforskning, som danske historikere og teologer foretager. Og de udenlandske forskeres artikler skal nok blive påskønnet som de velkrevne og centrale bidrag til den almindelige reformationshistorie, de er. *Die dänische Reformation vor ihrem internationalen Hintergrund* er en bog, som dansk reformationsforskning godt kan være bekendt at vise frem som en smuk markering udadtil af den danske reformations 450 års jubilæum.

Per Ingesman

Leon Jespersen og Asger Svane-Knudsen: *Stænder og magtstat. De politi-*